

ЗА НЯКОИ КЛАСИФИКАЦИИ НА ТЕРМИНОЛОГИЧНАТА ВАРИАНТНОСТ

КРИСТИЯНА СИМЕОНОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
krisi1@mail.bg

Тази статия е посветена на някои опити за класификация на явлението *терминологична вариантност*. Терминологичната вариантност е доста интересно и комплицирано по своята същност явление, характеризиращо се с многостранност и многоплановост на своите прояви в езика. То може да се разглежда от най-различни страни и аспекти. Въпросът за класификацията на терминологичната вариантност става все по-актуален в съвременното терминознание. Това е така, защото непрекъснатото развитие на отделните научни области, откриването на нови реалии и възникването на ново знание води до появата на нови терминологични единици, които отразяват на езиково ниво придобитото ново знание. Всеки нов термин, обозначаващ ново понятие, се стреми, разговорно казано, да се „устрои“ някъде в налична преди неговата поява класификация. В статията са разгледани няколко класификации, правени чрез прилагане на най-различни подходи и по най-различни критерии.

Ключови думи: термин; терминология; терминологична вариантност; класификация

ON SOME CLASSIFICATIONS OF TERMINOLOGICAL VARIABILITY

KRISTIJANA SIMEONOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
krisi1@mail.bg

This article addresses some attempts at classifying terminological variability. Terminological variability is a rather interesting and complicated phenomenon characterised by versatile and multifaceted manifestations that may be studied from a variety of perspectives. The question of the classification of terminological variability is becoming increasingly relevant in contemporary terminology. This is due to the fact that continuous advances in various scientific fields, the discovery of new realia and the acquisition of new knowledge lead to the emergence of new terminological units that reflect the acquired knowledge at the linguistic level. Each new term denoting a new concept seeks, colloquially speaking, to “settle” itself in a pre-existing classification. The article discusses several classifications defined on the basis of different approaches and criteria.

Keywords: terms; terminology; terminological variability; classifications

За термини и терминология днес се говори все повече и повече. Въпросите на терминологията постепенно започват да се превръщат в едни от най-актуалните и особено важни за съвременното ни езиковедство. Днес те представляват интерес не само за езиковедите и за специалистите в отделните научни и професионални области, но и за обществото като цяло. Това е така, защото вече термините стават все по-активна лексика не само в езика на съответните науки, специалности и професионални сфери на дейност, но и в комуникативните актове на цялото общество. Всяка терминологична система е функционално обособена, но вече не функционира като затворена и изолирана система, а функционира в рамките на общата система на даден език, т.е. терминът днес има и комуникативно измерение, свързано с неговата употреба в речта. Днес живеем във време на глобални комуникации и обмен на информация, в което сме свидетели на небивало нарастване на специализираните знания в световен мащаб. В пряка връзка с динамичното развитие на знанието е явлението *терминологична вариантност*. Това е така, защото, най-кратко казано, когато се появи ново понятие, вариантността показва процеса на търсене на най-точната и най-адекватната езикова форма на термина за неговото изразяване в съответствие със спецификата на дадената научна или професионална област. Терминологичната вариантност е един от източниците за саморазвитие на всяка терминологична система и ни показва динамиката и еволюцията на това развитие. Често различните варианти на даден термин съществуват паралелно, но е възможно с течение на времето някои да отпаднат. Задължително условие е обаче всички варианти на езиковата форма на термина да бъдат в съответствие с фонетичните, морфологичните, синтактичните, словообразователните и пр. норми в българския език, както и с правилата за правопис и правоговор.

Терминологичната вариантност е доста интересно и комплицирано по своята същност явление, характеризиращо се с многостранност и многоплановост на своите прояви в езика. То може да се разглежда от най-различни страни и аспекти. Тук ще се спрем на някои опити за класификация. Въпросът за класификацията на терминологичната вариантност става все по-актуален в съвременното терминоведство. Разработката на този въпрос е много сложна най-малкото по три причини:

1. Необходимостта да се проникне в същността на термина като езиков знак и в спецификата на неговата употреба в специализираните подезици на отделните науки.

2. Различните възгледи на отделните учени за естеството и границите на явлението *вариантност*. По този въпрос в езиковедската литература няма единни възгледи и се наблюдават големи различия и дори противоречия у отделните автори, които се опитват да обяснят комплицираната природа на това явление откъм всички негови аспекти. Това не говори за терминологично безсилие точно да се назоват определени понятия, а за изключителната сложност и преплетеност между сходни неща в езика,

имащи много общо и много пресечени точки помежду си. С. Колковска и Д. Благоева посочват: „Все още липсва общоприето схващане за същността на вариантността, една от причините за което е сложната природа на явлението [...] Разнопосочни са мненията и за това дали вариантността се проявява само в рамките на лексемата, или обхваща и отношения между лексеми. Твърде различни са и подходите при изясняване на отношенията между вариантността и синонимията. Разминаванията в позициите по тези проблеми водят до различни, понякога дори противоположни интерпретации за определящите признаци и същността на явлението *вариантност*“ (Колковска, Благоева/Kolkovska, Blagoeva 2016: 169).

3. Непрекъснатото развитие на отделните научни области, откриването на нови реалии, възникването на ново знание. Това води до появата на нови терминологични единици, които отразяват на езиково ниво придобитото ново знание. Всеки нов термин, обозначаващ ново понятие, се стреми, разговорно казано, да се „устрои“ някъде в налична преди неговата поява класификация.

Днес съществуват най-различни класификации на терминологичните варианти, правени чрез прилагане на най-различни подходи и по най-различни критерии. Тук няма подробно да се спираме на тях. Само накратко ще отбележим по-известните класификации в руското терминознание. Прегледът е осъществен на базата на труда на Ю. В. Сложеникина „Класификации терминологических вариантов“ (Сложеникина/Slozhenikina 2015).

Една от първите класификации е предложена от В. М. Лейчик. Той дели вариантите на такива, които нямат сходство в материалната си форма, и такива, които са сходни формално. Към първата група са случаи от типа на *языкознание – лингвистика* и др. Втората група е много по-голяма на брой. Там се включват редица лексикосемантични, граматични, словообразователни и др. подвидове. Например *водослив* и *водосброс – устройство в плотинах и других водохранилищах для стока излишней воды* (на бълг. *преливник*); *гречиха* и *греча* (на бълг. *елда*); *отломок кости – обломок кости* и др. Посочват се и случаи, при които словосъчетанието се предава с универбирана форма или сложна дума. Например *столовая комната – столовая; место жительства – местожительство* и др.

Класификация на терминологичните варианти прави и К. Я. Авербух. Тя се опира на семантични признаци и основното в нея е отношението между денотата и сигнификата. Отделят се групи на абсолютните синоними, т.е. на дублетите, на синонимите по сигнификат, на синонимите по денотат, на омонимите по сигнификат, на омонимите по денотат и др.

В класификацията на В. А. Татаринов също намира отражение проблемът със синонимията в терминологията. Татаринов споделя общоприетото мнение, че термините синоними означават едно понятие, но имат разлики в някои нюанси и оттенъци в значението, отразяващи отделни свойства на обектите. На базата на това в класификацията се отделят три основни гру-

пи варианти: формално-структурни, ономасиологични и синоними. Формално-структурните не излизат извън пределите на тъждеството на термина, не водят до семантични промени и до смислови диференциации в съдържателната страна на термина. Тук спадат фонетичните, акцентните, графичните и др. варианти. Ономасиологичното вариране се базира на наличието в езика на синонимни средства за изразяване и диференциация на една и съща категория. Тук спадат афиксалните, композитните, синтактичните, елиптичните и др. варианти. Синонимните варианти са тези, които ни показват различни свойства на денотата, както и различни езикови средства за изразяване на дадено понятие. Според Татаринов наличието на варианти в терминологията е положителен факт, който говори за развитието на научното мислене и за търсенето и усъвършенстването на средствата за езикова фиксация на различни страни от процеса на опознаване на постоянно изменящата се обективна действителност.

Класификация на терминологичните варианти прави и Ю. В. Сложеникина. Тази класификация се базира на семантични показатели. Авторката отделя три типа вариантност: 1. Вариантност, предизвикана от пренареждане на семантични компоненти. 2. Вариантност, която е резултат от изменения в обема от значенията на термините. 3. Конотативна вариантност. Подвижността на семантичните компоненти е съществен фактор при формирането на семантиката на термина, защото показва езиковото отразяване на развитието на отделните науки и на обществото като цяло. Динамиката на това развитие е непрекъснат процес, водещ до различни семантични прегрупирания. Например някои семантични елементи, неактуални за съвременния етап, отиват в периферията и дори се загубват, а на тяхно място идват такива, които адекватно отразяват съвременното ниво. Ключов и основен за предишно време семантичен елемент може да стане второстепенен по значение, и обратното.

Постоянният процес на научното развитие поражда и втория тип вариантност, която е свързана с възможността на термините да се употребяват както в по-широко, така и в по-тясно значение и в зависимост от конкретните условия на своето функциониране да стесняват или да разширяват семантиката си. Появата на ново значение наред с вече съществуващото разширява семантичния обхват на термина. Наличието на термини, които могат да отразяват различен обем от знания, е признак на динамичността на самата наука. В процеса на изучаване и опознаване на дадено понятие възниква ново знание, откриват се нови признаци или се привнасят нови оценки и тълкувания. Например в различни периоди от общественото развитие много исторически и политически термини получават именно такива нови признаци и характеристики.

Много термини от най-различни науки могат да се употребяват и в по-широк, и в по-тесен смисъл. Ще посочим няколко примера. Медицинският термин *алалия* в по-широкото си значение значи *загуба на способността изобщо да се говори*, а в по-тясното – *ограничение или пълно отсъствие на*

речта у деца, дължащо се на недоразвитост на речевите зони в главния мозък, която понякога започва още от вътреутробното развитие. **Акомодация** – широко значение: приспособяване, нагаждане; тясно значение: способност на окото да се пригажда да вижда ясно предмети на различни разстояния. **Парадигма** – широко значение: система, съвкупност от сходни и съпоставими факти, прояви и явления; тясно значение: съвкупност от формите на една дума, отразяваща изменението ѝ по присъщите за граматичната ѝ категория характеристики. **Влог** – тясно значение: парична сума, предоставена за съхранение в банка, спестовна каса и пр.; широко значение: принос в науката, изкуството или в някаква област въобще, и др.

Дори самият метатермин *терминология* има нееднакъв обем от значения и може да се употребява в по тесен смисъл: *съвкупността от термини и тяхната организираност в езика на дадена конкретна научна, техническа или професионална област*; и в по-широк смисъл: *съвкупността от всичките термини в даден език въобще, включваща неопределено множество от термини от всички науки*. Това важи и за термина *терминоелемент*. По-тясната семантика на този термин го отнася или само към морфологичните елементи в думата, или само към синтактичните елементи при термините словосъчетания. Далеч по-масово застъпено в съвременното терминологично знание е по-широкото значение, според което *терминоелемент е всеки структурен компонент, всяка значеща съставна част във формата на термина, имаща самостоятелно значение – морфема, дума и дори цяло словосъчетание*. Според Сложеникина при по-тясното значение на термина намалява количеството на обозначаемите денотати, но се увеличава конкретизацията, специализацията и точността на изразяване, а при по-широкото значение става тъкмо обратното – обозначава се повече денотати, но тяхната семантична характеристика е по-обобщена и по-неточна.

Въпросът за способността на термините да имат различен семантичен обем, да се употребяват в по-широко или по-тясно значение и в зависимост от конкретните условия на своето функциониране да стесняват или да разширяват семантиката си, става все по-актуален в съвременното терминологично знание. Този въпрос привлича вниманието не само на терминологите, но и на специалистите от конкретните науки и професионални сфери, които в своята ежедневна практика все по-често се сблъскват с разнообемната характеристика на употребяваните термини. А значението на някои от тях може, образно казано, да се разтяга от съвсем тясно и ограничено до много пълно и широко. Появата на ново значение разширява семантичния обхват на термина. Това е във връзка с динамичното развитие на науката, което води до откриване на нови неща, а оттук и до формиране на нови компоненти в значенията на термините, обозначаващи изучаваните и изследваните понятия.

Третият тип вариантност според авторката е конотативната, която е свързана със социално обусловеното оценъчно вариране. Конотативна вариантност по обясними причини се наблюдава най-вече в сферата на обществено-политическата лексика, защото тя е най-тясно свързана с политическия, икономическия и социалния живот, с настроенятията на различните социални групи, с конкретни злободневни проблеми и др. Това води до идеологическо преосмисляне на редица термини и до нови или променени емоционални окраски.

Разбира се, съществуват още класификации на това сложно понятие, наречено *терминологична вариантност*. Не е възможно тук да споменем повече. Искаме да се спрем обаче на още една, която според нас е доста сполучлива. Това е класификацията, базирана на взаимодействието и на съотношението между двете страни на езиковия, респ. на терминологичния знак. Тя е изложена в последните теоретични разработки на доайена на българското терминознание – чл.-кор. на БАН Мария Попова. По наше мнение тази класификация е най-подходяща за терминологичната лексика като цяло. Причините за това са основно три: 1. Съблюдава се спецификата на терминологичния знак като особена езикова единица, отразяваща организирана система от знания, в която се разкрива съдържанието и същността на научните понятия. 2. Най-точно е представено отношението между форма и съдържание, между означаващо и означаемо, а това отношение е важно от гледна точка на факта, че термините са езиковият инструмент, чрез който става овладяването и развитието на научното познание. 3. Класификацията е ясна и разбираема и за неезиковеди и може да служи освен за строго научни, също за научнопопулярни и преподавателски цели. Според М. Попова съществуват два типа вариантност при термините: *семантична* и *формална*. Под *семантична вариантност* се разбират *възможностите на езика с една своя единица да назове повече от едно различни значения*, съответно става въпрос за паралелните значения, които се назовават от една езикова единица, а под *формална вариантност* – *паралелното езиково изразяване, паралелните езикови средства, които по различен начин означават тъждествено, едно и също значение (лексикално, морфологично, словообразователно, фонетично, синтактично и пр.)* (Попова/Ророва 2012: 572). Към семантичната вариантност авторката отнася *многозначността* и *омонимията* при термините, както и явленията *еврисемия* и *амбисемия*. Това са нови и актуални термини, въведени от един от водещите в момента световни терминолози – В. А. Татаринов. Накратко казано, изхождайки от гръцкото название, *еврисемията* представлява *възможността на даден термин да се отнася към много широко и едва ли не към неопределено количество денотати* (Татаринов/Tatarinov 2006, цит. по Попова/Ророва 2012: 582). От тази дефиниция става ясно, че еврисемантичните термини са силно обобщени, универсални термини, имащи суперабстрактен характер. Те са валидни и приложими в много на-

уки и могат постоянно да разширяват обема си. Еврисемията може да бъде установена чрез пълно фиксиране на всички възможни употреби на термина. *Амбисемията* означава *свойството на термина да функционира в езика с различен семантичен обем* (Татаринов/Tatarinov 2006, цит. по Попова/Ророва 2012: 584). В. Татаринов отбелязва: „Амбисемия характеризуется неопределенностью содержания, вызываемой не отсутствием точности в описании предмета мысли, а стремлением различных научных школ и отдельных исследователей к более глубокому проникновению в сущность объекта исследования, стремлением отразить его ранее не изученные стороны и аспекты [...] Таким образом, амбисемия термина – это его естественное состояние и неперенный компонент научно-технической деятельности, в основе которого лежат как внеязыковые, так и внутриязыковые причины“ [*Амбисемията се характеризира с неопределеност на съдържанието, причинена не от липсата на точност в описанието на предмета на мисълта, а от желанието на различни научни школи и отделни изследователи да проникнат по-дълбоко в същността на обекта на изследване, желанието да отрази неизследваните му досега страни и аспекти [...] По този начин терминът амбисемия е неговото естествено състояние и незаменим компонент от научната и техническа дейност, която се основава както на извънезикови, така и на вътрешнолингвистични причини.*] (Татаринов/Tatarinov 2006: 135–136).

Формалната вариантност според М. Попова се дели на две групи: *според системата, в която се проявява*, и *според езиковото равнище, на което се проявява*. Според системата, в която се проявява, има два типа системност: *вътрешна* и *външна*. *Вътрешната системност* се изразява с понятиено-семантичните връзки вътре в съответната научна област и се моделира с отразяването на понятийната системност в нея. *Външната системност* се проявява както във взаимоотношенията между термините от различните научни области, така и във взаимоотношенията между тях и общоупотребимата лексика. Според езиковото равнище, на което се проявява, формалната вариантност бива лексикална, словообразователна, граматична, синтактична, фонетична, акцентна, графична и пр.

Всички тези въпроси са едно море в терминологията и тук е невъзможно да се спрем подробно на тях. Опитаме се накратко да представим най-разпространените в съвременното терминознание класификации на това твърде сложно, многоаспектно и бъдещо различни оценки явление, наречено *терминологична вариантност*, както и с гордост да отбележим, че една от най-точните, най-ясните, научно издържани и приложими в практиката класификации е дело на един международно известен и световно признат терминолог – и това е българският учен, чл.-кор. на БАН, проф. д.ф.н. Мария Попова.

ЛИТЕРАТУРА

- Колковска, Благоева 2016: *Колковска, С., Д. Благоева*. Вариантност при новата лексика в българския и полския език. – *Известия на Института за български език*, т. 29.
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, Знак'94.
- Сложеникина 2015: *Сложеникина, Ю. В.* Классификации терминологических вариантов. – *Язык. Словесность. Культура*, № 4–5, с. 51–71.

REFERENCES

- Kolkovska, Blagoeva 2016: *Kolkovska, S., D. Blagoeva*. Variantnost pri novata leksika v balgarskiya i polskiya ezik. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, t. 29.
- Popova 2012: *Popova, M.* Teoriya na terminologiyata. Veliko Tarnovo, Znak'94.
- Slozhenikina 2015: *Slozhenikina, Yu. V.* Klasifikatsii terminologicheskikh variantov. – *Jazyk. Slovesnost. Kul'tura.*, № 4–5, pp. 51–71.

✉ *Гл. ас. д-р Кристияна Симеонова*
Секция по терминология и терминография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assist. Prof. Kristiyana Simeonova, PhD*
Department of Terminology and Terminography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2022

Published: 30 June 2022